

Katona Csaba

NAPLÓK ÉS EMLÉKIRATOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBÓL

2014-től az első világháború (kitörésének századik évfordulója miatt) nemzetközi szinten fokozott figyelmet kap a történeti kutatásban. A háború forrásaira fókuszálva felerősödött az érdeklődés a magániratok iránt is, olyan források kerültek előtérbe, amelyeket magánemberek keletkeztettek. Ezzel kapcsolatosan csak egy példát hoznék fel, az <http://www.europeana1914-1918.eu> honlapot. Ez célul tűzte ki, hogy a centenárium alkalmával a lehető legtöbb olyan forrást gyűjtse össze digitálisan, amely kötődik a „nagy háború”-hoz: természetes, hogy ezek között magániratok is szép számmal bukkannak fel. Az ide sorolható forrástípusok közül itt és most kettőt emelnék ki: a naplók és az emlékiratok.

1 KÖVÉR György: *Én-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletírás, levelezés*. In: Soproni Szemle (2011) 3. sz. 221. p.

tokat. Kutatásuk, túl azon, hogy az egyedi megélés-történetek segítségével mozaikszerűen rajzolódnak ki a „nagy egész” (azaz: a háború) fő vonalai, az egyéni sorsokra fókuszál. Miért fontos ez? Az elemző történész utólag, a pillanatnyi benyomásoktól mentesen, ám az utólagos történések ismeretében, személyes élményektől nem befolyásolva tekint vissza az eseményekre. Ám egy napló a pillanatnyi érzések, a későbbi tudás nélkül rögzíti az eseményeket és reflexiókat. Rendelkezik azzal a „plusz erővel” és talán nyomatékosabb jelentőséggel, amelyet az események azonnali vagy időben közeli rögzítésének ténye kölcsönöz neki. Az olvasó pedig – legalábbis többnyire – hitelt szokott adni ennek a „szemtanúi” pozíciónak. Ám ez „hibája” is lehet a naplónak, hiszen az egyéni érzelmek, tapasztalatok – azon frissiben megörökítve az eseményeket – nem kaptak, nem kaphattak elegendő, sőt semennyi időt sem az értelmezésre, értékelésre: a „napló napról napra teremti az állandóan változó azonosságot, míg az önéletírás egy adott időpontból visszatekintve koherens élet-történet megkonstruálására tesz kísérletet”.¹

Az emlékiratok viszont utólagosan is értékelnek, magyaráznak, de mégis egyéni látásmódot tükröznek. S mivel íróik az eseményeket megélték, kétségkívül érzelmek is árnyalják azokat. Ám döntő különbség: az emlékiratban, önéletírásban egy-egy eseménysor összefüggő felidézésekor már arra is van mód, hogy a történetek kimenetelét ismerve, visszatekintve, „súlyozva” helyezze el az elbeszélő az egyes momentumokat, az éppen a mű írásakor meglévő értékrend mentén.

Ezeket figyelembe véve elmondható, hogy mindkét dokumentumtípus egészen más forráskritikát igényel. Ami azonban közös a háborús naplók és emlékiratok esetében is: nagymértékben hozzájárulhatnak ahhoz, hogy megértsük, a kortársak hogyan élték meg a „nagy háborút”. Jelen írás négy különböző ember naplóiból, illetve emlékirataiból szemezget azzal a céllal, hogy példákat villantson fel – rövid elméleti felvezetést követően.

Közhelyes megállapítás, de itt és most nem lehet elégszer hangoztatni, hogy a naplók, a magánlevelek, az önéletrajzok és a memoárok, és az oral history forrásai a személyes emlékezet dokumentuma-

iként sajátos módon, az egyes ember szemszögéből ábrázolnak tényeket. Így tehát azon túl, hogy belőlük az információk egy speciális csoportja aknázható ki, nemcsak fontos kiegészítői, sőt értelmezői a hivatalos szervek által keletkeztetett iratoknak, hanem azokkal valójában egyenértékűek.

A naplóknek vannak különböző típusai más-más szempontok szerint. A teljesség igénye nélkül említeném például, hogy nem mindegy, hogy írója milyen körnek szánta azt. A saját „használatra” írt bizalmas napló az átélt események értelmezésében segíthet sokat. Az ilyenek egy részét, épp azért, mert nem másnak szólt, sajnos meg is semmisítette alkotója, vagy rábízta bizalmasára, meghagyva, hogy halála után semmisítse meg azt. Utóbbi esetben viszont burkoltan talán kitapintható a „nyomot hagyni” szándéka, és az életében ki nem beszélhető tények közzétételének igénye is, kvázi a sorsra/bizalmasra hagyva a döntést. Így vélhetően nem a közönségnek, hanem elsősorban magának szólt Lowetinszky János József (1866–1935) vasúti tiszt jószerivel egész életén átívelő naplófolyama, amelyet Balogh János Mátyás levéltáros tárt és tár fel.² Lowetinszky, onnantól kezdve, hogy 14 éves korában egy prostituált ölében először lelt gyönyörre, élénk és változatos szexuális életet élt. Ennek megfelelően naplójában rendre feljegyezte a szexuális aktusokra vonatkozó észrevételeit, amelyeket táblázatban összegzett: *Naplójában* rendre feljegyezte, ha üzekedései során orgasmusa volt (ezt K betűvel = kéj) jelölte, de azt is, ha önmagának okozott örömet (Ö, Önft, Önfrt = önfertőzés), és azt is, ha spontán került sor minderre (Mg, Mgs, Mgmls = magömlés). Utóbbira egészen érdekes példa: „ma éjjel Sándorral és anyámmal olyan furcsát álmodtam /Mgmls/”.

Mégis: a naplók egy körét karakteresen jellemzi, hogy szerzőjük az utókornak írta. Egyértelmű, de legalábbis gyanítható az az írói szándék, hogy a naplóíróval történt eseményeket az utókor olvashassa egykor. Néha „csak” hiteles(nek vélt) képet akart rögzíteni a szerző saját jelenéről, esetleg önmagát akarta átmenteni a jövőbe, vagy utódainak szánta, netán olyasminek volt tanúja, amelyet életében nem mondhatott el. A törekvés ellenben azonos: az utána következő nemzedékhez szól az író.

Ezek a naplók viszont kvázi szerkesztett, sőt öncenzúrázott munkák, ellentétben az előbbiekkal. Ezen felül számos más módon lehet tipizálni a naplókat, fentieket csak példa gyanánt említettük. Továbbiakért a *Turul* című folyóirat ez évi 2. számát érdemes fellapozni.³

A naplókval ellentétben az önéletírások, memoárok szükségszerűen visszatekintő jellegűek, általában az életút végén, vagy annak előrehaladottabb szakaszában vetik papírra szerzőik, vagy ha nem is idősen, de egy-egy életszakasz végén. E retrospektív jellegnek köszönhetően az események értelmezése, letisztultnak szánt magyarázata is testet ölt e szövegekben, ám nyilván kevésbé friss és részletekbe menő a műfaj nyelvezete, mint a naplóé. A memoáríró emlékirata megírásakor felhasználhatja régi naplóit, vagy alapul vehet korábbi levelezést, meghívókat, programot, újságokat, be is másolhat, vagy beragaszthat dokumentumokat munkájába.

Sokféle indítéka lehet a memoárok szerzőinek is, amikor tollat ragadnak, akárcsak a naplóíróknak: történetmesélés az utókor számára, tanítás, példaadás, el nem mondható negatívumok feloldása (igazságtalanságok, panasz), önigazolás, a történetmesélés öröme, esetleg szimplán az unalom elűzése. Az alapvető indítékok persze meghatározzák a szerző nézőpontját, az általa elbeszéltek szelektálását. A memoárok többségükben teljes életutat tekintenek át, kiindulva a gyermek- és ifjúkortól, családtörténeti adatokkal bőségesen megtűzdelve a részeket. Persze előfordulhat, hogy az emlékiratok fejezeteinek részletessége igen eltérő. Ez függ az író szemléletétől (mit tart fontosnak, illetve mit akar a világ elé tárni), a munkamódszertől, a forrásanyag meglététől (megvannak-e a régi naplók, levelek), s magától annak az életszakasznak a hosszúságától és sokrétűségétől, amelyet éppen ábrázol. S akadnak olyan emlékiratok is, amelyek kifejezetten egy-egy életszakaszra fókuszálnak: a háborús emlékezé-

2 Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 0910/209. Lowetinszky János József naplói; <http://magyarsvejk.blog.hu/>

3 KATONA Csaba – KOVÁCS Eleonóra: *A személyes emlékezet dokumentumai*. In: *Turul* (2014) 2. sz. 41–47. pp.

sek tipikusan ilyenek. Amint gyakorta a háborús naplók is: mindkét esetben megtörténhet, hogy az egyébként naplót nem író, a visszaemlékezésekre egyébként nem fogékony ember a rendkívüli élethelyzetben készíttetéssel érez arra, hogy írjon, akár csak azért, hogy így oldja szorongásait. De – szintén csak példa – ezeknek köszönhetjük, hogy összevethető a hivatalos források sugallta kép a magánemberek tapasztalatával: mennyire fedik egymást a propaganda azzal, amit egy-egy ember megélt, mennyire szivárgott le az újságok stb. súlykoltá nézőpont a mélyebb rétegekre, miként reflektáltak ezekre a hétköznapiak hősei.

Lássunk tehát két-két példát emlékezésekre és naplókra az első világháború idejéből.

„Kiáltották mind ezekre a kúrvák éljenek a bileki katonák” – a somogyi szakács

Csendes János Mernyén született 1889-ben paraszti családba: naplója a világháború előzményeihez vezet el minket. Naplója az ez év nyarán tragikusan fiatalon elhunyt kaposvári levéltáros, Vonyó Anita magántulajdonában volt: hogy beletekinthettem, azért utólag is köszönetet mondok neki. Csendes feljegyzései 1910-től datálhatóak, a naplóíró már a Balkán-háborúban is aktívan részt vett. Nevezetesen a szerbiai hadszíntérre került, majd – immár a „nagy háborúban” – az orosz, még később a román, innen pedig az olasz frontra. A harcokat – számos katonatársával ellentétben – szerencsésen átvészelte. Hazatérése után somogyi szülőfalujában gazdálkodott, idős emberként, 1975-ben Kaposváron hunyt el. A seregben Csendes szakácsként szolgált, így feljegyzéseiben főszerepet kaptak az ellátásra vonatkozó leírások, sőt az 1910-es évek receptjeit is feljegyezte. Így tudjuk, hogyan készítette az alábbi ételeket (megőrizve írásmódját): hus leves, hamis leves, gulás, spárga, karfion, kel káposzta, főzelék krumpli bol, bab főzelék, paradicsom szosz, hagyma szosz, natur snicli, büftök, zsivány pecsenye, dinsztült hus, rántot csirke, fasírt pecsenye, krumpli ganérung, krumpli püre, zsiron sült krumpli, rántot rizsa, tészta, cserép fánk, palacsinta. Természetesen a háború elhúzódásával e bőséges ellátmány

igencsak megcsappant, mindazonáltal lássuk például gyanánt a Csendes-féle bifszték receptjét: „a büftök készül vese pecsenyéből és a hust vastagra vágjuk szálán körösztült egy kicsit meg glofulni és soval kis paprikával magyar borsal meg hinteni lisztbe megforgatjuk és kisütjük”.

Ám Csendes a naplóba – szerencsére – nem csak hadtápellátással kapcsolatos bejegyzéseket rótt: találunk benne levelet is, olyat, amelynek célja egy nő szívének(?) megnyerése volt. Avagy többé. Úgy fest, háború ide vagy oda, ez a téma nem szorult háttérbe nála, életvidám egyénisége, érdeklődése a harci zaj közepette is az alábbi sorok papírra vetésére sarkallta: „Kedves kisaszon! [...] Nem ohajtok hoszasan beszélni érzelmeimről s mindjárt ki is mondom, hogy ön ojan hatást tet rám amejet nő sohasem. Ön az első nő, ki meg dobantota szívemet és etől meg sem fogok szabadulni. Érzem teljes életemben érzem, hogy csak ön tehet boldogá engemet s nincs nagyob vágyam anál, hogy én is hasonlóan boldogá tegyem önt. Megkérem tehát a kezét legyen az én feleségem. Öntől füg most a boldogságom és boldogtalanságom. Izenyje meg, hogy meglátogathatom e. Válaszából meg fogom érteni, hogy lehet e reményem a boldogságra vagy pedig örökre le kel önről mondanom. Pá pá választ kérek! Vége”

Hogy ki volt a címzett, nem tudjuk, azt sem, hogy célt ért-e Csendes a levéllel, sőt nem kizárt, hogy afféle generál-levéllel van dolgunk. Ehhez mértén aztán igencsak kevésbé romantikus a napló azon bejegyzése, amelyben a derék konyhai alkalmazott elképzelte, milyen lesz majd hazatérni, ha egyszer véget ér a csatazaj. Sajátos adaléka ez a bejegyzés a magyar honvédség és a k. und k. közös hadsereg közötti rivalizálásnak is, de igazi érdekessége mégis az, hogy a fenti „szerelmes levelet” jegyző Csendes egész egyszerűen prostituáltakat vizionál a honvédek fogadására: „Aszt a napot megérni egy boldogság mikor hazám határát lépem át. Befütyentet már a gőzös Kaposba. Ot ál minden kurva. Szerbusz lányok mondjátok hogy mi ujság kit szeretek honvédet e vagy közös bakát. Kiáltották mind ezekre a kúrvák éljenek a bileki katonák.” Hogy ilyen volt-e valóban Csendes hazatérte, arról hallgatnak a források. Ami bizonyos: az elsőre tán közönségesnek

ható vágy inkább emberi. A háborúból a békébe vágyó ember gondolata. Egy olyan naplóból, ami – vélhetően – tényleg nem az utókornak készült.

„Ha úgy sebesülnék, hogy nem tudnám foglalkozásomat folytatni, jobb ha ott maradok!” – a soproni zenész

Egészen más hangsúlyokkal, a lélek finom rezdüléseire fókuszálva írta frontnaplóját a golyózáporok közepette a soproni illetőségű Munczy Béla (1896–1938). Ezek a Soproni Levéltárban lapultak, amíg D. Szakács Anita főlevéltáros rájuk nem irányította a figyelmet. Munczy Béla, ez a korban igen neves cigányzenész familiából származó szerény fiatalember, a családi hagyományoknak megfelelően hegedülni tanult, de a háború kirobbanásakor őt is besorozták. Eleinte szolgált az olasz (1916), majd pedig az orosz–lengyel fronton (1917) is. Munczy egyáltalán nem volt egy militáns típus, elhivatott művészlélekként jellemezhetjük inkább. „Ha úgy sebesülnék, hogy nem tudnám foglalkozásomat folytatni, jobb ha ott maradok!” – írta egy ízben, mikor megfordult a fejében a gondolat, hogy nem vehet többet hangszert a kezébe. Neki ugyanis a fronton is a a zenén járt az esze, visszavágyott megszokott közegébe: „Most már 8. hónapja is elmúlt, hogy katona vagyok és a muzsikával nem foglalkoztam és több mint egy hónapja, hogy hegedű nem volt a kezemben.” Ami némi könnyebbséget hozott neki, mármint lelkileg, az az volt, hogy a békésebb napokon a háborúban is működhetek cigányzenekarok a fronton harcoló katonák szórakoztatására: „Beszélték, hogy van itt egy kis roma banda a tisztek részére. Este felé felkerestem őket. Kettő járt a papával egy bandába, egyik a Banda Manczi öcsce. Szerencsések! Ha az ezred pihenőbe jön, akkor mint cigány zenekar a tisztek részére szerepelnek, és ha állásban van, akkor vissza mennek a Trainhez. Megkértem őket, ha tudnak valamit az érdekemben tenni, úgy tegyenek.” Meglehet, valóban tettek is. Ezért-e vagy másért, de az tény, hogy Munczy 1917-ben a fronton az ún. pótbanda tagjává „lépett elő”, ismét hangszert ragadhatott: „Megkaptam a hegedűt és a százados muzsikáltatott velem. Velem meg

volt elégedve, egy brácsás is van az is kapott brácsát. Még egy hegedű van azt meg egy falusi roma kapta meg. Ez szegény nem sokat tud. A századosnak sem tetszett. Még egy szakasz vezető is jött hozzánk. Ez nagyon ügyes, mi alkotjuk a pót zenekart. [...] Holnap ide hurcolkodunk a többi romához, kapunk egy külön fedezéket és együtt lesz az egész banda.” Jellemző ugyanakkor, hogy Ferenc József haláláról csak úgy emlékezett meg, hogy egyszerűen szegény öregként említette a királyt. Az új uralkodó, IV. Károly látogatását viszont személyesen élhette át, de ebben a leírásban sem lelhető fel semmi magasztos. Meglehet, Munczy a maga lelkiállapotát látta bele a királyba, aminthogy az is, hogy IV. Károly valóban megtörtén érkezett a katonák közé: „9 óra után jött a király! Minden kitüntettet megszólított. Egész közel beszélt hozzánk. A hátam mögött állt a hadapród és annak is van kitüntetése, hát ahhoz is beszélt. Így egész közel állt hozzám. Kék szeme, szőke haja és bajusza van, közepes magas. Nagyon meg van törve, nem úgy néz ki mint a fényképeken. Ilyen sok magasrangú tisztet még sosem láttam együtt. Csupa tábornok!” Hogy Munczy mikor szerelt le, nem tudjuk, annyi a bizonyos csupán, utolsó naplóbejegyzései 1917-ben keltek. Szerencsére nem szenvedett olyan sérülést, ami derékba törhette volna karrierjét. Régi vágyát teljesítve így zenekart alakított Sopronban, ami biztosította megélhetését. A naplóíró cigányzenész pályája mégis csonka maradt: alig túl a negyvenen hunyt el.

„Gyulafehérvárról Galiciába a medve oroszokkal küzdeni vagyis az éjszaki zsarnokokkal a ki minket meg akart mindentől fosztani.” – a tordai asztalos

A visszaemlékezés másságának ékes példája Foris Géza tordai asztalos (1890–1977) írása. (Rendelkezésemre bocsájtásáért Kulcsár Beáta kolléganőmnek tartozom köszönettel.) Foris, ez a történelem, földrajz, irodalom irányt nyitott, ám kétkezi munkából élő férfi, később ötgyerekes apa éppen a háború alatt nősült meg (1916-ban). Erre azért nyílt módja, mert sebesülés miatt hamar haza kellett térnie. Az általa átélt frontélményeknek csupán



Foris Géza, 1911. Magántulajdon.

töredéke maradt fenn, de ezeket is a friss élmények hatása alatt írta 1915-ben, a fent említett sebesülést követően. Olyan visszaemlékezéssel van tehát dolgunk, amelyek megírását a friss élmények ösztönözték, vélhetően a sebesülés miatt tétlenségre kárhoztatott férfi állapotával „súlyosbítva”: az írás a korlátozott mozgásból fakadó unalom elűzésére is szolgálhatott. Foris visszaemlékezése szinte mentes az érzelmektől: mind Csendes frivolsága, mind pedig Munczy érzékenysége távol áll tőle. Foris alapvetően a hadműveletekre, a harci eseményekre, a nagyon is konkrét történésekre koncentrált. A fizikai megpróbáltatásokkal, így súlyos sebével (golyót kapott a lábába) kapcsolatos események leírására fordított inkább gondot, néha egészen részletesen. Nagyon határozott vonása Forisnak, hogy nem kételkedett abban, hogy jó ügyért, a hazáért, az igazságért harcol (igaz, azt nem tudjuk, e hite később megrendült-e). A visszaemlékezés legelső mondata így hangzik: „Elérkezett az a végze-

tes ora, a mely az egész Európát harcba vért ontani bele sodorta, hogy nemzet nemzet ellen, ember ember ellen és testvér testvér ellen harcoljon.” E némiképp patetikus felütést követően jönnek aztán a harcok részletes, elmélkedéstől mentes leírásai. Ugyanakkor, ha nem a háborús eseménysor volt a téma, mégis előkerült az érzékenyebb én: a férfi verseket is írt, azokba elsősorban vágyait, reményeit, érzéseit foglalta bele. Így például *A hazáról* című versében: „De én hiszem hogy meg küzdöl mindennel / Még ha tizszer annyi elenség is lepne el / Veled vagyon a menyeknek serege / Mert élned kell és élni fogsz drága magyar nemzete[m].” Verseinek többnyire saját maga volt a főszereplője. *A Szenvedéseim az életben* című alkotás szerint nem volt könnyű sorsa: „Nem volt olyan évem nem volt olyan napom / Melyen ne szenvedtem volna. / Itten csak röviden kezdem az életem futását / Mert ha sokáig írnám úgy sem bírnám könnyeim hullását / Annyit szenvedtem én már egész életemben / Csoda hogy még élek csoda hogy még vagyok / S nem pusztultam el régen.” Szintén önmagának állított emléket egy olyan versben is, amely sorainak kezdőbetűi nevét adják ki: „Fönt a légben a magosban / Olyan fönt hogy láthatatlan már / Repül egy fecske mesze távol / Innen e bus vidékről / Sebesen mint a szélvész / Gondolatom is vélle szál / És egy szebb hazába szál / Zord itt minden körülöttem / A szebb jövőbe megy minden.” A verset ezzel zárta: „Olvassd lefele a nagy kezdőbetűket és találni fogsz egy nevet.” Sajátos elem írásában, hogy egy ismert toposz, ti. az orosz medvéé hogyan jelenik meg szövegeiben: „Augusztus 10-én az én zászlóaljam indult el Gyulaféhevárról Galiciába a medve oroszokkal küzdeni vagyis az éjszaki zsarnokokkal a ki minket meg akart mindentől fosztani, de fönt van az isten és nem hagy el minket.” Azért is érdekes ez, mert számos más naplóban ez a toposz („medve”) nem bukkan fel, így vélhetően Foris valamiféle olvasmányélménye köszönhetett vissza. A visszaemlékezés tanúskodik arról is, hogy a derék asztalos erősen szangvinikus természetű lehetett. Ellenkező esetben aligha rögzíti utólag, hogy fegyverrel szándékozott nekimenni. Külön kiemelném szóhasználatát: felbőszült állapotát a „hidegvérű” szóval

jellemezte: „...egy lány valami orosz vérű lehetett kezdte mutatni hogy a mi ágyuink hogy le verték a kapuját. Tehát én erre annyira hidegvérű[!] lettem, hogy neki szaladtam szuronyt szegezve, de a társaim vissza tartottak. Én azért voltam olyan bosszus, hogy az nagy kár volt neki, hogy a mi ágyuink le verték a kapuját, de az nem volt kár, hogy az oroszok leégették $\frac{3}{4}$ részét a községnek.”

A Foris-féle visszaemlékezés, műfajából adódóan, tudatosan másoknak is szánt alkotás, nem kizárt, ebből is fakad hangütésének jellege. Hogy az a hivatalos propaganda nézeteit erősen tükröző álláspont valóban sajátja volt-e, épp ezért megkérdőjelezhető valamelyest.

„Reménylem, hogy a Bevezetésben kitűzött azt a célt, hogy, hogy ennek a két szolgálatnak az ismerete az utókor számára fennmaradjon, ezzel a pénzügyőri Emlékirattal elértem.” – a budapesti pénzügyőr

Negyedik hősünk egy csempészekre vadászó hajón szolgált, mígnem a háború közbeszólt. Magántulajdonban van a kézirat⁴, amelyet írója feketébe kötött, a borítón ott látható a cím: „A M. Kir. Pénzügyőrség és a »János« őrhajó szolgálata Szerbia határán békében és háborúban 1913–1918.” A felirat alá egy fényképet ragasztottak, amely az őrhajót ábrázolja. Az írás bizonyos Végvári Antal munkája. Ő a visszaemlékezés papírra vetésekor a magyar pénzügyőrség nyugalmazott I. osztályú pénzügyőri felügyelője volt, míg korábban „a volt Pancsova-dunai m. kir. pénzügyőri biztos kerület és a »János« őrhajó utolsó vezetője”. A kéziratot 1942-ben zárta le, ez tehát egy évtizedekkel későbbi, azaz nem a friss élmények hatása alatt írott emlékezés. Végvári leírja, hogy a pénzügyőr hajó, a *János* 1913. évi szolgálatba állításának célja a határ menti csempészet meggátolása volt, ám alig egy évvel később, 1914-ben kitört az első világháború és a hajót hadiszolgálatra vezényelték. Olvashatunk Pancsova bombázásáról vagy a hajó belgrádi útjairól: ekkor német katonatisztet szállított. Végvári így írt kézírata végén: „Reménylem, hogy a Bevezetésben kitűzött azt a célt, hogy, hogy ennek a két szolgálatnak az ismerete az

utókor számára fennmaradjon, ezzel a pénzügyőri Emlékirattal elértem.” Igazi hivatalnokként, egyfajta merevséggel és magyar szemszögből örökítette meg az eseményeket, nem elfogulatlanul, ám a dicsőség helyett mégis a mindennapok köszönnek vissza, a nyers valóság, még évtizedek távlatából is, ami mutatja, hogy a háború megrendítő erővel hatott rá. Ugyanakkor az, ahogy például a szerbekről ír, ma nem volna PC-nek nevezhető. Foris írásához képest ez a visszaemlékezés döntően más: jobban kimunkált, tudatosabban előkészített, a legfőbb differencia viszont az, hogy évtizedekkel később született, mint a megidézett események. Ekképp az 1940-es évek fogalmai, szóhasználata stb. erősen nyomot hagytak rajta, jobban átformálták a leírást.

Fentiek csupán – mindenképp a teljesség igénye nélkül – példa gyanánt szolgálnak ahhoz, hogy megértsük: még korántsincs megírva a „nagy háború” története. Ahány ember, annyi háború: annyiféle érzés, történet, megélés, nézőpont. A politika-, esemény- és hadtörténet fontosságát nem vitatva nem hiábavaló felhívni a figyelmet arra, hogy nagyobb érdeklődést tanúsítsunk azok iránt, akik e korszak igazi főszereplői voltak, és akiknek története még nincs megírva. Részben azért nem, mert e források közül számos magánkézen van, s csak most, száz év elteltével kerülnek a történészek látóterébe. Épp ideje, hogy értéküket megbecsüljük, tartalmukat közzé tegyük. Vagy ahogy Kövér György fogalmazott: „Ha nehezen is, mára a történetírás kénytelen beletörődni abba, hogy nemcsak a »nagy embereknek« lehet biográfiája. [...] A mikrotörténelem beköszöntével a történetírás eddig anonim szereplői is visszakapják identitásukat és jelentőségüket.”⁵

4 A visszaemlékezés Dobos Csaba magántulajdona, ezúton köszönöm meg, hogy önzetlenül rendelkezésemre bocsájtotta.

5 KÖVÉR György: *Az eszlári telkes jobbágy és leszármazottai*. In: *Családok, családfák, generációk*. Szerk. BANA József – KATONA Csaba. Győr Megyei Jogú Város Levéltára – Magyar Országos Levéltár – Mediawave Alapítvány, Bp. – Győr, 2007. (Mediawave Konferenciák I.) 165. p.